

نقش کنگره‌ی بین‌المللی حج در بیداری اسلامی

حجت الاسلام و المسلمین محمدرضا کرباسی / نشریه علمی اطلاع رسانی سخن جامعه

چکیده:

پدیده‌ی بسیار مبارک «بیداری اسلامی» در منطقه‌ی خاورمیانه که به‌روشنی از انقلاب اسلامی ایران الهام گرفته، تحت تأثیر عوامل متعددی به‌ثمر نشست. بی‌تردید گردهمایی بی‌نظیر و کنگره‌ی عظیم و همه‌ساله‌ی میلیون‌ها مسلمان در موسم حج در کنار خانه‌ی خدا، از مؤثرترین عوامل به‌شمار می‌آید.

مناسک حج ابراهیمی که یادآور مبارزات بت‌شکن تاریخ، حضرت ابراهیم (ع) (است با هدایت و مدیریت جمهوری اسلامی ایران و همراهی نیروهای مؤمن و انقلابی، عامل پیدایش این بیداری و شور و شعور در مسلمانان و آغاز این حرکت عظیم در منطقه گردید. مراسم براءت از مشرکین، رمی جمرات، شعور مشعر، عرفان عرفات و دیگر مناسک و اذکار توحیدی، مملو از آموزه‌های بلند انقلابی و حرکت‌آفرین است آن‌چنان، که هیچ قلمی را یارای توصیف آن نیست.

نگارنده از باب «مالایدرک کله لایترک کله» تلاش نموده در صفحاتی اندک، برخی از مهم‌ترین این تأثیرگذاری‌ها را به رشته‌ی تحریر درآورد.

کلیدواژه: حج، بیداری اسلامی، صدور انقلاب، دفاع از حقانیت شیعه و عزت اسلامی.

درآمد

سال 1390 هجری شمسی تحولات بنیادینی در صحنه‌ی سیاسی، اجتماعی منطقه‌ی خاورمیانه پدیدار گشت، می‌توان فصل مقوم همه‌ی آن تحولات را بیداری اسلامی و یا خیزش عظیم ملت‌های مسلمان منطقه، بر ضد سردمداران خودکامه و وابسته‌ی این کشورها دانست.

توفیق زیارت خانه‌ی خدا و تشرف به بارگاه ملکوتی نبی اکرم (ص) و تقارن آن با بیداری امت مسلمان، نویسندگان را بر آن داشت تا از این زاویه به این اجتماع عظیم نگریسته و از باب «مالایدرک کله لایترک کله» برخی ابعاد آن را، هرچند کوتاه و گذرا بیان دارد.

تعریف بیداری اسلامی

بیداری اسلامی؛ یعنی يك حالت برانگیختگی و آگاهی در امت اسلامی که اکنون به تحولی بزرگ در میان ملت‌های این منطقه انجامیده و قیام‌ها و انقلاب‌هایی را پدید آورده که هرگز در محاسبه‌ی شیاطین مسلط

منطقه‌ی و بین‌المللی نمی‌گنجید خیزش‌های عظیمی که حصارهای استبداد و استکبار را ویران و قوای نگهبان آن‌ها را مغلوب و مقهور ساخته است. «مقام معظم رهبری، اولین اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی» 90/6/26 بیداری اسلامی نوعی باور تعمیم یافته است که تقریباً همه جوامع، گروه‌های مسلمان و حتی آحاد مسلمانان را در برمی‌گیرد. باورهای تعمیم یافته که یکی از منابع و سرچشمه‌های جنبش‌های اجتماعی است. از زمان پیدایش بیداری اسلامی تاکنون، این بیداری همواره موجد جنبش‌های اجتماعی در سطوح مختلف بوده است. (شیرودی، 1384، ص 214)

گذشته از نامگذاری‌ها و تعاریف گوناگون این جنبش کم نظیر اسلامی می‌توان گفت، همه‌ی این نهضت‌ها از يك ویژگی مشترك و شاید منحصربه‌فرد «عدالت‌طلبی» و «آزادی‌خواهی اسلامی» برخوردار است، که نشانگر صدور انقلاب اسلامی ایران به کشورهای منطقه و گسترش آموزه‌های انقلاب (روحیه‌ی خودباوری، استقلال‌خواهی، دین‌باوری و حق‌طلبی) در میان ملت‌ها است. شعار مشترك «ارحل» خطاب به دیکتاتورهای منطقه، تجلی آزادی‌خواهی ملت‌ها، و خواست حضور در صحنه‌های سیاسی - اجتماعی و حق دخالت در تعیین سرنوشت خود، نماد عدالت‌خواهی آنان است. چنانچه شعار «الله اکبر» و اقامه‌ی نمازهای جماعت باشکوه و سایر خواسته‌های انقلابیون، اسلامی بودن این حرکت را تأیید می‌کند. پیروزی حزب اسلامی «النهضة» در تونس، نیز شاهد دیگری بر اسلامی بودن ماهیت این حرکت‌ها است.

زمانی که معمار کبیر انقلاب اسلامی (ره) ندای صدور انقلاب را سر دادند، عده‌ی ناآگاه، به جهت تفسیر غلطی که از صدور انقلاب در ذهن خود داشتند گمان می‌کردند امام (ره) فکر صدور انقلاب به وسیله‌ی صدور اسلحه و انجام عملیات نظامی یا تروریستی و کودتاهای کشوری و منطقه‌ی را در سر می‌پروراند. لیکن امام راحل (ره) در مقام تبیین دیدگاه خود، اعلام کردند که صدور انقلاب به معنای بیداری ملت‌های مسلمان و مبارزه‌ی عمومی با طاغوت‌چهره‌های منطقه و طاغوت‌های بزرگی همچون آمریکا است. ایشان فرمودند: «ما که می‌گوئیم اسلام را می‌خواهیم صادر کنیم معنایش این نیست که ما سوار طیاره بشویم و بریزیم به ممالک دیگر. . . آنکه ما می‌توانیم این است که به وسیله‌ی دستگاه‌هایی که داریم به وسیله‌ی همین صداوسیما به وسیله‌ی مطبوعات به وسیله‌ی گروه‌هایی که به خارج می‌روند اسلام را آن طوری که هست معرفی کنیم اگر آن طوری که هست معرفی بشود مورد قبول همه خواهد بود.» (امام خمینی (ره)، صحیفه نور، ج 18، ص 243)

مقام معظم رهبری (دام ظلّه) نیز در تبیین صدور انقلاب می‌فرماید: صدور انقلاب یعنی؛ صدور فرهنگ انسان‌ساز اسلام و صدور صفا و خلوص و تکیه و اصرار بر ارزش‌های انسانی، ما به این کار و این وظیفه افتخار می‌کنیم. این راه انبیاست و ما این راه را باید ادامه دهیم... صدور انقلاب به معنای صادر کردن ارزش‌های انقلابی و افشاگری درباره‌ی مستبدها و ظالم‌های عالم، وظیفه و تکلیف الهی ماست. اگر این کار را نکنیم کوتاهی کرده‌ایم. جمهوری اسلامی و ملت ایران و آن شخصیت عظیم و عالی‌قدری که دنیا را در مقابل عظمت خودش کوچک و خاضع کرد، نشان دادند که همه‌ی قدرت‌های عالم برای مقابله با چنین عزم و اراده‌ی معظم و پولادینی کوچک‌اند.» (حدیث ولایت، 1385، ص 244-247)

نهضت و قیام مردم آمریکا بر علیه جنایت‌کاران وال‌استریت و مردم انگلستان و اروپا را نیز نباید خارج از این چارچوب ارزیابی کرد؛ زیرا که مهمترین پیام انقلاب اسلامی ایران برای جهانیان، پیام عدالت‌خواهی و دفاع از محرومان و مستضعفان است. 99% ملت‌های آمریکا و اروپا که خود را بازیچه و اسیر سیاست‌های اقتصادی اقلیت یک درصدی سرمایه‌داران و سردمداران کارتل‌ها و تراست‌ها می‌بینند طبیعی است که به این نهضت عدالت‌خواهی می‌پیوندند.

مسئولان و ملت انقلابی و بپاخاسته‌ی ایران به پیروی از بنیانگذار انقلاب اسلامی برای دستیابی به هدف مقدس و بسیار مهم صدور انقلاب، راهی جز رساندن پیام این انقلاب الهی و رهایی‌بخش به گوش و دل ملت‌ها نداشتند. که در این سی و چند سال گذشته این مهم ابتدا با رهبری حضرت امام (ره) و سپس توسط خلف صالحشان حضرت امام خامنه‌ای (دام‌ظله) پیگیری شده و بحمدالله اکنون شاهد به ثمر رسیدن آن در میان ملت‌های مسلمان و مردم سایر کشورها هستیم.

ظرفیت عظیم حج در بیداری مسلمانان

اگرچه عوامل تأثیرگذار بر عقل و دل ملت‌ها همچون قیام اباعبدالله الحسین (ع) و آثار خون‌های مطهر شهدا و بیدارگری‌های دانشمندان و آزاد اندیشان فراوان است و رساندن پیام حق‌طلبی و عدالت‌خواهی از راه‌های مختلفی نیز میسر بوده. اما یکی از ابزارهای مهم بیداری اسلامی و مؤثرترین آن‌ها، بهره‌گیری از کنگره‌ی عظیم حج ابراهیمی است که هر ساله با حضور جمعیت میلیونی مسلمانان از سراسر جهان برگزار می‌شود. به تعبیر حضرت امیر (ع) خداوند این خانه را پرچمی برای اسلام قرار داده است: «جعله سبحانه و تعالی للاسلام علما و للعائدين حرما»؛ خداوند متعال این خانه را پرچمی (یا علامتی) برای اسلام قرار داده و حرم امنی برای پناه‌جویان به راستی خانه کعبه، پرچم بزرگ اسلام است که همواره وحدت بخش مسلمین بوده و روح استقلال طلبی، عزت خواهی و دفاع از حقانیت را در وجود آنان زنده می‌کند. یکی از نویسندگان معاصر ضمن بیان اهمیت حج و ظرفیت عظیمی که در آن نهفته است، از عدم بهره‌گیری درست از این ظرفیت بی‌نظیر چنین اظهار تأسف می‌کند: این کنگره عظیم الهی که هر سال در کنار خانه خدا تشکیل می‌شود، بهترین فرصت را به مسلمانان برای بازسازی نیروهای خویش و تقویت پیوند برادری و خنثی کردن توطئه‌های دشمنان و باطل کردن نقشه‌های شیطانی آنها می‌دهد. مجموعه‌ی این چنین فراگیر و همگانی با انگیزه‌های بسیار والای معنوی در دنیا بی‌نظیر است. افسوس که مسلمانان هنوز قدرت عظیم حج را در نیافته‌اند. «گلادستون» نخست‌وزیر سیاستمدار انگلستان در گفتار معروفی در مجلس عوام آن کشور گفت: «مادام که نام محمد در مأذنه‌ها (صبح و شام) به عظمت یاد می‌شود و قرآن برنامه زندگی مسلمانان است و حج (هر سال با شکوه تمام) برگزار می‌گردد، جهان مسیحیت در خطر بزرگی است و ما از اصلاح جهان (البته اصلاح از دیدگاه خودشان مساوی با استعمار است) عاجز خواهیم بود. یا یکی از رجال مسیحیت و غرب می‌گوید: «وای بر مسلمانان اگر معنی حج را نفهمند و وای بر دیگران اگر مسلمانان معنی حج را بفهمند.» (مکارم شیرازی، 1379، ج 1، ص 263)

1. فریاد حق‌طلبی

مراجعه به تاریخ اسلام بیانگر آن است که حج نقش بسیار فعالی در هویت‌بخشی و بیداری مسلمانان در طول تاریخ داشته است، همواره مدافعان حق و حقیقت تلاش می‌کردند از این بستر عظیمی که خداوند متعال در اختیار آنان قرار داده است برای شناساندن حق و معرفی چهره‌ی واقعی باطل و ستم‌پیشگان عصر خود، استفاده کنند. مظلومان و مستضعفان در دوران خلافت ظالمانه‌ی بنی‌امیه و بنی‌عبّاس، در انتظار فرا رسیدن ایام حج می‌ماندند تا بتوانند در محیط امن مکه و حج، علیه حاکمان زمانشان فریاد بزنند. ابودرّ؛ آن انقلابی مدافع حق و ولایت در کنار کعبه فریاد می‌زد و مردم را به حق دعوت و از بنی‌امیه به شدت انتقاد می‌کرد.

امام حسین (ع) در آغاز حرکت و نهضت خود، شهر مکه و اجتماع عظیم حاجیان را انتخاب کرد و اولین خطبه‌های حضرت علیه حکومت یزید در مکه ایراد شده است. آن حضرت، قبل از حرکت به سوی کربلا، چند ماه در مکه ماند تا حجاج بیایند و ایشان اوضاع سیاسی، اقتصادی و دینی حکومت یزید را برای زائران

خانه‌ی خدا بیان کنند و آن‌ها هر يك حامل پیام امام(ع) در میان مردم منطقه خود شوند. بعد از آن بود که امام به سوی کوفه و کربلا حرکت نمود. در دوره‌های پس از آن حضرت نیز همواره مکه و حج، فرصتی برای دفاع از حق و عدالت و بیداری مسلمانان بوده است. امام صادق(ع) در عرفات خیمه می‌زدند و با معرفی جانشینان بر حق پیامبر(ص) راه مبارزه با انحرافات عقیدتی و دفاع از حق را به دیگران آموزش می‌دادند. «ایها الناس رسول الله(ص) کان الامام ثم علی بن ابی طالب ثم الحسن و الحسین ثم علی بن الحسین ثم محمد بن علی علیهم السلام ثم هه «ای مردم، رهبر شما پیامبر(ص) بود بعد حضرت علی و امام حسن و امام حسین و امام سجاد و امام باقر(علیهم السلام) و فعلاً من هستم. کلمه «هه» به معنای «أنا فاستلونی» است. یعنی «منم از من بپرسید». «فروع کافی، 1365، ج 4، ص 466)

امام باقر(ع) وصیت می‌کند که ده سال در سرزمین «منا» برای ایشان عزاداری کنند و جنایات حکومت ظالم را که بر امام و اهل بیت(علیهم السلام) وارد شده بازگو نمایند. در پایان دوران ظلم ستمگران، در آخرالزمان نیز حضرت ولی عصر(عج) در مکه ظهور می‌کند و فریاد عدالتخواهی را به سرتاسر جهان ظلمت‌زده می‌رساند. بر همین اساس، حضرت امام خمینی(ره) فرمود: مکه باید به خانه‌ی فریاد علیه ستمگران و جباران تبدیل شود.

مراسم اعلام انزجار و نفرت و براءت از کفار و مشرکان که هر ساله با الهام از قرآن مجید و در سایه‌ی رهبری امام راحل(ره) و مقام معظم رهبری(دام‌ظله) و بیداری مردم در مراسم حج ابراهیمی، توسط ایرانیان و با همراهی حاجیان سایر کشورها برگزار می‌شود لبیک به ندای رهبرکبیر انقلاب و در راستای این هدف مقدس می‌باشد.

این فریادها و اعلام براءت‌ها به حج، ارزش و روح و به مسلمانان، حماسه آفرینی و شجاعت می‌دهد و در دل دشمنان، رعب و وحشت می‌اندازد. بیداری اسلامی و انقلاب‌های کنونی ملت‌های مسلمان منطقه نیز ریشه در این حماسه و شور و شعور دارد. پیام‌های امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری(حفظه الله) (به کنگره عظیم حج که هر ساله در مراسم پرشور و کوبنده‌ی براءت از مشرکین در صبح روز عرفه به دو زبان فارسی و عربی خوانده و به زبان‌های زنده‌ی دنیا چاپ و توزیع می‌شود، از مؤثرترین عوامل صدور انقلاب اسلامی و بیداری ملت‌های مسلمان منطقه است. امام خمینی(ره) در یکی از این پیام‌ها چنین مرقوم فرمودند: «ای مسلمانان در همه‌ی بلاد و اقطار عالم بپاخیزید! و ای علمای اعلام جهان اسلام به داد اسلام و بلاد مسلمین و مسلمانان برسید! و در هر گوشه و کنار همچون ملت ایران و دولت آن و علما و بزرگان این سامان، دست رد به سینه‌ی ستمکاران غرب و شرق زنید و عمال و کارشناسان دروغین و مستشاران نفت‌خوار آنان را از بلاد خود بیرون بریزید و همچون سلحشوران ایران، شهادت را بر ذلت، و شرف اسلام و انسانی را بر رفاه و عیش چند روزه‌ی توأم با خواری و شرمساری ترجیح داده و در میدان نبرد سیاسی و نظامی بر آنان چیره شوید و از هیاهوی تبلیغاتی آنان باک نداشته باشید که خداوند تعالی با شماست «ان تنصروالله ینصرکم و یثبت اقدامکم)» صحیفه امام، ج 19، ص 290)

2. دفاع از حقانیت شیعه و انقلاب

دشمنان بیرونی انقلاب اسلامی و در رأس آن‌ها آمریکا از اولین روزهای پس از پیروزی مردم ایران، همواره با بهره‌گیری از پیشرفته‌ترین امکانات و تجهیزات به مبارزه با این انقلاب و نظام برخاسته از آن پرداختند و اولین هدفشان، مخدوش و بدنام نمودن آن در ذهن مردم سایر کشورها و ایجاد بدبینی نسبت به ایران و مکتب تشیع است. اما خوشبختانه در پرتو فیوضات معنوی حج است که اکثر این تبلیغات خصمانه از بین رفته و سوء

برداشت‌های ناشی از تبلیغات دشمن خنثی می‌شود. حج بهترین فرصت برای دفاع از حقانیت شیعه و انقلاب اسلامی است، زیرا از هر زمان دیگری دل‌های زائرین برای پذیرش حق آمادگی بیشتری دارد، شاید به همین جهت باشد که در روایات، تفقه در دین و نقل اخبار ائمه (علیهم السلام) از برکات حج شمرده شده است؛ زیرا در حج، مخاطبین آمادگی بیشتری نسبت به نقل اخبار و روایات ائمه معصوم (علیهم السلام) دارند. امام رضا (ع) ضمن بیان علت تشریع حج فرموده‌اند: «... مع ما فيه من التفقه و نقل أخبار الأئمة (علیهم السلام) الی کل صقع و ناحیه» «... از برکات حج، تفقه در دین و نقل و بیان اخبار ائمه (علیهم السلام) به هر منطقه و ناحیه‌ی است» «تفسیر نورالثقلین، 1415 ق، ج 3، ص 489 ذیل سوره حج: آیات 27 الی (40) یعنی حج بستری است برای آشنا شدن افراد با وظایفشان، آن هم شناختی عمیق و غیر سطحی.

با اینکه مزدوران آل سعود به زبان‌های عربی، فارسی، اردو، پشتو، ترکی و... به تبلیغ علیه عقاید حقه شیعه (توسل و شفاعت و...) مشغولند اما خیل عظیم علاقمندان به پیامبر و اهلبیت اطهار (علیهم السلام) از اقصای نقاط کشورهای اسلامی برای زیارت ائمه بقیع به این مکان مقدس مشرف می‌شوند و علی‌رغم آن همه تبلیغات گسترده، ازدحام جمعیت مردان، اعم از شیعه و سنی، ایرانی و غیر ایرانی، پیر و جوان و... این فضای مقدس را پر نموده است. شبیه این قضیه در حرم مطهر نبوی/ تکرار می‌شود، مبلغین وهابی که از طلاب و اساتید رابطه العالم الاسلامیه (مدرسه‌ی علمیه‌ی وهابیون در مدینه) هستند تلاش می‌کنند به روش‌های گوناگون و با بحث‌های خصوصی و چهره‌به‌چهره با مسلمانان کشورهای مختلف اعتقادات آنان را تضعیف نمایند، اما در پرتو معنویت حج هرگز به هدف پلید خودشان نخواهند رسید} بِرِيدُونَ أَنْ يُطْفَؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ {آنها می‌خواهند نور خدا را با دهان خود خاموش کنند ولی خدا جز این نمی‌خواهد که نور خود را کامل کند، هر چند کافران ناخشنود باشند} (سوره‌ی توبه، آیه 32)

3. نمایش عزت انقلابی ملت ایران

هرساله حضور بیش از دو میلیون زائر، از بیش از 180 کشور جهان برای به‌جا آوردن اعمال حج تمتع در عربستان سعودی، علاوه بر اینکه این تجمع عبادی را به بزرگ‌ترین نماد وحدت و همدلی امت اسلامی تبدیل کرده است، زمینه‌ی بهره‌برداری سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی از این مراسم عبادی را نیز فراهم آورده است. به‌طوری که حضور خیل عظیمی از انسان‌های فرهیخته و با ایمان و عمدتاً تأثیرگذار و بانفوذ در مراسم حج، آن را به میدانی برای تبلیغات فرهنگی، سیاسی، و دیپلماسی عمومی تبدیل کرده و تمام کشورهای جهان سعی می‌کنند از تمام ظرفیت‌ها و امکاناتشان برای پیشبرد و دستیابی به اهداف و منافع ملی خود در موسم حج استفاده کنند.

در پی موفقیت‌های انقلاب اسلامی ایران در طول سه دهه حیات پر برکت خود، امروز شاهد برگ جدیدی در تاریخ انقلاب اسلامی هستیم که به عنوان الگوی انقلاب‌های دیگر کشورهای اسلامی مطرح است.

در حال حاضر اندیشه‌های معمار کبیر انقلاب؛ امام راحل (ره) در دل و جان اندیشمندان، فرهیختگان و علمای جهان نفوذ کرده و سایر ملت‌ها آماده‌ی پذیرش معارف ناب اسلام و تشیع هستند، چنین آمادگی و مسئولیتی، وظیفه‌ی دانش‌پژوهان، حوزویان و فرهیختگان را سنگین‌تر نموده است که لازم است به نهضت عظیم بیداری اسلامی اهتمام بیشتری داشته باشیم. چنانچه از جمله مسئولیت خطیر دلسوزان امت و روحانیت آگاه و فداکار؛ آگاه‌سازی ملت‌های بپاخوaste از توطئه‌های دشمنان و سلطه‌طلبان است، زیرا همواره مستکبرین تلاش دارند جنبش‌های اسلامی را منحرف و ملت‌ها را از رهبران دینی آنان دور سازند تا بتوانند نهضت‌ها از هویت اسلامی خود منحرف نمایند.

موسم حج؛ فرصتی است برای تبادل اطلاعات و به نمایش گذاشتن عزت و استقلال جمهوری اسلامی ایران، چنانچه بستر مناسبی برای استفاده از تجربیات مردم سایر کشورها در پیشبرد امواج بیداری اسلامی نیز محسوب می‌شود، از این‌رو است که دولت عربستان تلاش دارد حجاج کشورهای مختلف با زائرین ایرانی ارتباط برقرار نکنند.

جمع بندی

نقش حج و ظرفیت‌های عظیم آن، در بیداری اسلامی و بازیابی هویت اسلامی ملت‌های مسلمان، جای بحث و تردید نیست، لیکن غفلت از آن‌ها خسارت بزرگی است که به هیچ روی قابل جبران نیست؛ زیرا حج، بهترین فرصت است برای مسلمانان، تا نیروهای خویش را بازسازی و پیوند اخوت و برادری را تقویت و توطئه‌های دشمنان خویش را خنثی کنند که این چنین ظرفیتی فراگیر و همگانی و سراسر روحانی در دنیا بی‌مانند است. فریاد حق‌طلبی، دفاع از حقانیت شیعه و به نمایش گذاشتن عزت انقلابی ملت مسلمان ایران، برخی از نقش‌ها و کارکردهای حج است که در این مقاله به طور به آن اشاره شد. امید است که ملت‌های مسلمان روز به روز با فلسفه‌ی حج آشنا شده و از این ظرفیت عظیم به نحو احسن استفاده نمایند.

منابع

1. قرآن کریم
2. نهج البلاغه، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
3. حویزی، تفسیر نور الثقلین، اسماعیلیان، قم، 1415 ق.
4. خمینی، روح الله، صحیفه‌ی نور، نشر آثار امام، 1381 ش.
5. شیروودی، مرتضی، بیداری اسلامی، چشم‌انداز آینده و هدایت آن (مجموعه مقالات) مجمع تقریب مذاهب اسلامی، چاپ اول، تهران، 1384 ش.
6. کلینی، کافی، دار الکتب الاسلامیه، تهران، 1365 ش.
7. مقام معظم رهبری، سخنرانی در اولین اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی 90/6/26
8. مقام معظم رهبری، حدیث ولایت، 1385 ش.
9. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه، دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ دوم، 1379 ش.